

A SZEMÉLYNEVEK ELŐTT ÁLLÓ HATÁROZOTT NÉVELŐ STILISZTIKÁJÁHOZ

(Mikszáth Kálmán nyelvhasználatára alapján)

DR. RAISZ RÓZSA

(Közlésre érkezett: 1973. december 5.)

A magyar nyelv művelő szakirodalomban sok helyen írnak arról, tehetünk-e határozott névelőt személynevek elé. Általános nézet, hogy a személynevek többnyire névelő nélkül állnak [1], s még erősebben vonatkozik a névelőnélküliség a családnevekre [2]. A szakmunkák felsorakoztatják azokat a nyelvtani helyzeteket is, amelyekben szükséges vagy megengedhető a határozott névelő személynevek előtt. Természetes, hogy többes számú (*a Hunyadiak*), gyűjtő, összefoglaló értelmű (*az Árpádok* 'az Árpád-házi királyok'), nyomósító mutató névmási jelzővel ellátott (*Ezt a Kovácsot soha nem látom.*), jelzős (*a szép Anna, a két Zrínyi*) személynév előtt névelő is áll [3]. Ellenben az *-ék* képzős származékok előtt a választékos nyelvhasználat kerüli, jelzőként álló személynév előtt is elmaradhat (*a Kovács házaspár*, de: *Sanyi bácsi*). A birtokos jelzőként álló személynévek elé tett határozott névelő kérdéséről pedig évekkel ezelőtt szakmai vita folyt [4].

Az újabb, összefoglaló jellegű művek ebben a kérdésben is megnyugtató választ adnak. „Ha a személynévnek birtokos jelzője van, vagy ha *-é* jeles alakú, akkor a csiszolt irodalmi nyelv is a névelős formát ismeri jobban” — írja akadémiai leíró nyelvtanunk [5], a mai magyar nyelvvel foglalkozó egyetemi tankönyv pedig megállapítja: „Ha a személynév birtokos jelzőként szerepel valamely kifejezésben, a szerkezet előtt gyakran van névelő, de az ilyenkor nem is a személynévre, hanem annak birtokszavára, illetőleg az egész szerkezetre vonatkozik” [6].

Azt tisztázzák tehát az idézett munkák, milyen nyelvtani (mondattani, alaktani) körülmények között lehet határozott névelője valamely személynévnek, s az erre vonatkozó megállapítások egyben a normatív használatot meghatározó nyelvhelyességi szabályok is, azonban nem igazítják el az érdeklődőt ilyen rendszeres feldolgozások ennek a nyelvi formának stilisztikájával kapcsolatban.

Vegyük sorba mégis a fellelhető megjegyzéseket!

Simonyi Zsigmond [7] vidékie sségnek minősítette az *a János-*, *a Mari*-féle nyelvi formákat, s a nyelvjárásgyűjtések igazolták, hogy nyelvjárásterületek egy részén névelő áll a keresztnévek, sőt a családi ne-

vek előtt is. A magyar nyelvjárásokról szóló összefoglaló munkák és a népryelvi monográfiák közül kevés foglalkozik a határozott névelő nyelvjárási használatával, arról pedig egyáltalán nem találtam bennük említést, személynév előtt a magyar nyelvterületnek mely részein mondanak névelőt. A nyelv művelő cikkek úgy tudják, sok vidéken él ez a nyelv szokás, főként a Dunántúlon [8].

A nyelvjárási szövegek közléseiből rövid idő alatt számos példát sikerült összegyűjtenem a tárgyalt jelenségre. Elterjedt a névelős személynév a Dunántúlon, Répce menti, kemenesalji, bakonyalji, göcseji, Győr-Sopron megyei, ormánsági szövegekben találtam ilyen adatokat [9], a Nyr.-nek egy régebbi évfolyama Háromszék megyéből is idéz példát [10], a „nagy palóc” nyelvjárásából való szövegekben sem ritka a névelős személynév, és — éppen úgy, mint Mikszáthnál — váltakozik, sokszor egy mondaton belül is, a névelőtlenel: „Ém vótám ottánt, Máris, ásztánn á Jāncsi gye-réke Rezső és á Fő Imris” [11] — „Läckő Gábor rukkód be még á Kovács Péter . . .” [12]. Nyelvjárásaink között abban is van különbség, milyen hangulatúnak érzik a beszélők a névelős személynevet: az erdélyiek le k i c s i n y l é s n e k, l e s a j n á l á s n a k, a dunántúliak g y ö n g é d é r z e l m e k, szeretet kifejezőjének — ahogy Pálfi Márton, illetve Réger Béla állítja [13].

Ferenczy Géza szerint [14] ez a nyelvi forma mai köz- és irodalmi nyelvünkben népiesség, de nem idegenszerűség. A már idézett egyetemi tankönyv [15] továbblépve ezen, a népies hangulat mellett a családias megemlítést is fontosnak tartja, akadémiai leíró nyelvtanunk pedig [16] a népryelvi, népies használatot nem is említve, főként a kevésbé választékos társalgásra, a közvetlen, családias-bizalmas hangulatú közlésekre tartja jellemzőnek a határozott névelős személyneveket.

Véleményem szerint is meg lehet (sőt: kell) különböztetni a nyelvjárási (mellette az ebből eredő népies) és az igénytelenebb köznyelvi használatát a határozott névelős személynévnek, mert sem a használat indítókai, sem a létrejövő nyelvi megnyilatkozás stílushatása nem azonos. Abban a nyelvjárásban, amelyben megvan a szóban forgó nyelvi forma, természetesen része a nyelvi rendszernek, használata tehát — ha nem élnek is vele mindig — magától értetődő, nincs mögötte a stilisztikai árnyalás szándéka. A köznyelvben (és az irodalmi nyelvben) előfordulása társadalmi, műveltségi réteghez tartozást jelezhet, a beszélők viszonyát, hangulatát stb. ábrázolhatja, vagyis a szépirodalmi szövegben használt nyelvjárási formának is stílusértéke van.

Még a birtokos jelzői vagy a birtokjeles személynév elé tett névelő is hordozhat stilisztikumot, a legválasztékosabb értekező prózában is. Pais Dezső saját névelőhasználatát okolta meg így: „... a szerkezetekkel való párhuzamosítás indítéka játszott közre abban, hogy a személyi tulajdonnevek elé névelőt tettem, tehát bizonyos fokig ritmikai tényező. Ez pedig nem annyira grammatikai ügy, mint inkább stilisztikai” [17].

Természetes, hogy a szófajok között nagy különbség mutatkozik abban a tekintetben is, milyen mértékű a bennük rejlő stilisztikai lehetőség. A legnagyobb stilisztikai hatásuk a gazdag tartalmú igéknek és névszók-

nak (főként főneveknek, melléneveknek, igeneveknek) van, a kevesebb tárgyi tartalmat hordozó vagy éppen viszonyjelölő szóknak inkább a történeti fejlődés vagy a területi elkülönülés folytán keletkezett — régi, régies, új, népnyelvi, illetőleg irodalmi nyelvi, köznyelvi stb. — alakpárjai (pl. *kinn*, *künn*, *kint*) hordozhatnak finom stilisztikai különbségeket. A névelőkkel kapcsolatban azonban ilyen lehetőség kevéssé kínálkozik, tehát inkább kitételük vagy elhagyásuk fejez ki értelmi és hangulati árnyalatokat.

Ez a dolgozat úgy kíván adatokat szolgáltatni a személynév előtt álló határozott névelő stilisztikai értékének vizsgálatához, hogy *Mikszáth* Kálmán hat kötetének, három elbeszélés-, egy cikket és karcolatokat tartalmazó kötet és két regény [18] nyelvhasználatát vizsgálja meg ebből a szempontból. A műveket úgy választottam meg, hogy az írónak csaknem minden műfaját és korszakát képviseljük. A jó palócok és a Tót atyafiak elbeszélései 1882-ben kapták meg végső, kiérlelt formájukat, s Mikszáthot már mint egyéni stílusának birtokában levő művészt ismerjük meg belőlük. Az 1882—83-ból való cikkek és karcolatok a fővárosba került írónak tematikában, látásmódban, tehát hangvételben is új, napilapokban közzétett írásai. Az 1884—85-ben keletkezett elbeszélések Mikszáth életében „A tekintetes vármegye” és „Urak és parasztok” című kötetekben jelentek meg, s már fontos szerephez jut bennük a dzsentrizmus-téma. A Szent Péter esernyője című regény 1895-ből való, bár ember- és társadalomábrázolásának mélysége, szerkesztése nem éri el az író legművészebb írásainak színvonalát, igen jellegzetes Mikszáth-regénnyé teszi előadásának ellenállhatatlan közvetlensége, utolérhetetlenül kedves hangja. Egyéni stílusa talán itt jelenik meg a legtermészetesebben. A Noszty fiú esete Tóth Marival 1908-ból való, a benne feldolgozott sokrétű életanyag a nyelvi anyag változatosságával jár együtt; közvetlen, családias, emlékezően meghatott, ironikus, sőt kiábrándult, keserű hangvétel váltja egymást benne.

A XIX. század második felére — főképpen pedig a végére — kialakultak és megszilárdultak azok az irodalmi nyelvi normák (hangtani, alaktani, szóhasználati, mondszerkesztési szabályok), amelyek mai egységes irodalmi nyelvünket is jellemzik [19]. A Mikszáthot ért anyanyelvi hatások között az egységes, az irodalmi nyelv elsajátításának irányába hatottak iskolai tanulmányai, szépirodalmi olvasmányai (Petőfi, Arany, Jókai nyelvi hatása), a korabeli sajtó nyelve, amely modern volt, közvetlen stílusú, így nagy része volt az egységes köznyelv elterjedésében, ugyanakkor szintelenítő hatása is számottevő [20]. (Ez a negatívum természetesen Mikszáth egyéni stílusában nem mutatkozott meg, bár ő is átvett a korszak nyelvi kliséi, fordulatai közül néhányat.) Nyelvi egyéniségének kialakulásában jelentős szerep jutott nyelvjárásának és a nógrádi kisvárosi hivatalnoki-értelmiségi körökben kialakult, helyileg színezett (regionális) köznyelvnek, az utóbbitól „örökölhette” a határozott névelős személynévek kedvelését is.

Bárczi Géza megállapítása szerint „Mikszáth... parasztjait (és a régmúlt idők embereit egyaránt) általában mai irodalmi nyelven beszélteti, anélkül, hogy ez illúziórontó volna, vagy akárcsak föltünnék” [21].

Az író szövegének és a szereplők párbeszédének feltűnő hangvételi, nyelvi rétegbeli különbségei nincsenek Mikszáthnál (művei nyelvi-stiláris szempontból egységesek, ugyanakkor stilisztikailag nagyon is változatosak, az erős nyelvi egyéniséget mutatja, hogy az író már egy-két mondatáról szinte tévedhetetlenül felismerhető). Mégis használ olyan nyelvi eszközöket, amelyek árnyalhatják szereplői beszédét, s nagyobb számban fordulnak elő ott, mint az írói közlésekben.

Ilyen a határozott névelős személynév is, amely igen gyakori jelenség Mikszáth nyelvében. Érdeemes tehát megfigyelni és elemezni, hogy ezzel a — tulajdonképpen jelentéktelen — nyelvi eszközzel milyen stílus-hatásokat tud elérni, valamint, hogy az egyes korszakokat és műfajokat képviselő alkotásokban van-e különbség használatában.

Mivel a névelőtlen és a névelős személynév között a nyelvtani, mondat szerkesztési különbségből bizonyos árnyalati stílusirányzatok adódnak, a két forma nyelvtani szinonimának tekinthető.

A felsorolt Mikszáth-művekből azokat a névelős személynéveket emelem ki és vizsgálom meg aszerint, milyen stilisztikai hatásokat lehet velük kiváltani vagy erősíteni, amelyekben semmiféle nyelvtani oka nincs a határozott névelő kitételének. (Az ugyanis természetes, hogy a minősítő jelzős személynév, a névmási kijelölő jelzős személynév, a többes számú név stb. előtt Mikszáth is névelőt ír, sőt, mondhatni, következetesen így jár el a birtokos jelzőként álló vagy birtokjeles személynév mondatba szerkesztésekor is. Ezeknek használatakor tehát stílusirányzatok nem tulajdoníthatunk az írónak.)

A vizsgált esetben a névvel személyemlékezés történik, s az említett jelzők kivételével minden mondatrész szerepében állhat névelőtlenül is, névelővel is a tulajdonnév, azaz: ahhoz, hogy állítsam („... nem láttátok, ki ment be most az ajtón? Az a bizonyos a *Miletics Szvetozár*.” Krk. 67. 154. A T. Házból), a lány („A *Náczkó* pipázik bent.” — R.—Fr. 4. Az arany kisasszony), tárgy („Talán haragszol, hogy a *Miklóst* elhoztam?” Uo. 21.), határozó („Kémekeket fogadtak, akik titkon ügyeljenek az *Ancsurára*.” Krk. 7. 69.) legyen, nem szükséges a határozott névelő, nincs szerekezeti szerepe. (Megjegyzem, hogy ha a jelzőként álló személynév a jelzett szóval szoros, nem egészen alkalmi kapcsolatban van, az egész szókapcsolat a személy említésének értékében, megnevezésül áll, el is marad a névelő, s ha kiteszik, az stilisztikailag olyan hatású, mintha önállóan — nem jelzőként — álló tulajdonnév előtt volna. Így valóban kijelölő jelző a név az ilyenféle kapcsolatokban: „Az *Erzsi leány* megmondta neki.” (Krk. 7. 25.), a következőkben azonban a jelzős szerkezet egységként, névként áll: „A *Mravucsán bácsi* tiszteltet.” (Uo. 173.) „— Csakhogy ahhoz nyilván hozzászólt volna a *Labikán kisasszony* is — kötekedett az öreg Palojtay...” (Krk. 21. 86.), ebből az utóbbi típusból tehát néhány szerepel a példám között.)

Az összegyűjtött anyagot a következő rendszerben vizsgálom meg:

1. A névelőhasználat valamilyen meghatározott nyelvi réteghez — a népnyelvhez vagy a beszélt köznyelvhez — tartozást fejez ki.
2. Egy-egy stílusárnyalat nyelvi eszköze.
3. Ritmikai oka van kitételének.

1. Paraszttárgyú novellák párbeszédes részleteiben előfordul, hogy a személynév előtt álló névelő a szereplő beszédének — egyéb eszközökkel együtt — népnyelvi jelleget ad:

„Lapaj közönyösen fejtőzött ki karjaiból:

— Ugy no, az Istók vagyok: hát aztán?” (R—Fr. 84. Lapaj, a híres dudás.)

„— Így, így, kis mókuskám! Így szeret téged a Lapaj, ha nem sírsz. Hajsó! Hajsó! Ugy-e, te is szereted a Lapajt?” (Uo. 102.)

„— Eljöttem — lihegi a verejtéket törölgetve a homlokáról —, ez itt a keresztkomám Dorozsmáról, a Komót Istók.” (Krk. 36. 72. A kaszát vásárló paraszt.)

„Tanakodtunk okos emberekkel. A Csutorás István, az a veres orrú vastag ember, aki a Keresztelő Szent Jánoska mellett lakik, váltig biztított...” (Krk. 36. 76. Az ügyesbajos ember.)

„Már annyi sok pénz között bizonyosan ott van a mienk is. Mi vagyunk a Toportyán Mihályék.” (Uo. 77.)

„— Hüm, de azt nem látta, amit a menyecske vitt?

— Melyik menyecske?

— A Nagy Péterné.” (Krk. 36. 39. Leveles menyecskék.)

Máshol a népnyelvi jelleg érzékeltetése mellett a humorkeltés eszköze is a névelő. A „Szent Péter esernyője” következő részleteinek komikumát fokozza, hogy az izgatottan, türelmetlenül kérdezősködő Wibra Gyurinak Adameczné rendíthetetlen nyugalommal, lassú körülménységgel válaszolgat:

„— Hogy a régi nyelet tetszik kérdezni, galambom, tekintetes uram? Hát az úgy volt, beteg lett a Matykó, a kis unokám...” „— Hát igen... hol is hagytam el? A Matykónál. Szemtől jött neki. Mert gyönyörű gyerekek ám a Matykó...”

Gyuri türelmetlenül toppantott a lábával.

— Hát nem mondja meg, hol van?

— Amott eszik ni, a kuckóban.

— Az esernyő-nyél?

— Dehogy; a Matykó.”

„No, mondok, ez éppen jó lesz a Matykónak, ebből a szent fából három üszög, ha ez se használ, akkor besorozzák, akkor az istenke katonája lesz a Matykó.” (Krk. 7. 186—7.)

A stilsztikában szabadfüggő beszédnek [22] nevezik azt a közlési formát, amely az írói kommentárnak és a szereplők beszéde idézésének sajátosságait egyesíti, így egy átmeneti közlési formát, az átképzéletes előadás egyik fajtáját hozza létre. Ez a jelenség Mikszáth nyelvében is gyakori, elevenné, életszerűvé teszi stílusát. A következő szövegekben észrevehető az átcsúszás az írói szövegből az idézetszerű részbe. Az élőnyelvi fordulatok (*bizony nagy csacsi volt, hát... hol van*) mellett a nyelvi realizmust fokozza a személynév névelős formája: „... elkezdik felemlegetni a regények hőseit, mint közös ösmerőseiket: Elemért, a sast, Berend Ivánt, Ankerschmidt Erzsikét, Béli Arankát. Bizony nagy csacsi volt a Béli Pál, hogy nem fogadta el a fejedelemséget.” (Krk. 7. 137.) „... egyszer csak észrevette, hogy hát a Veronka hol van.” (Uo. 189.)

Nyelvi rétege szerint a beszélt köznyelv, a társalgási nyelv megnyilatkozása itt a névelős személynév, s ide sorolható a legtöbb — a következőkben sorra kerülő — példa is.

2. A stílusárnyalathoz való kapcsolódást az író (vagy az általa beszéltetett szereplő) egyénisége, az adott helyzetben mutatott magatartása, a szereplőnek a beszédpartnerhez vagy a szövegben említett személyhez való viszonya, pillanatnyi hangulata, érzelmi állapota határozza meg. Eszerint a következő árnyalatokat tudom megkülönböztetni a szövegekben (a pozitív stílusértéktől a negatív felé haladó sorrendben): elismerő, családi, kedveskedő, kedélyes, humoros, bizalmas, fölényes, gúnyos. Ezeket a hatásokat a névelős személynévnel nagyobb szövegegységek — mondatok, szakaszok, párbeszédes részek stb. — keltik, de a hatás kialakulásához hozzájárul a névelő is.

Elismerő, pozitív viszonyt ábrázol a következő szöveg. A kitett névelő mintha ezt fejezné ki: az, akit mindenki ismer, elismer, emleget.

„— Mit mond? Hogy ön a *Wibra*? A híres, fiatal *Wibra*? No, ez derék.” (Krk. 7. 118.)

Családias hangvételűnek akkor tekintem a szöveget, ha közvetlen meghittség, melegség árad belőle; ez abból is eredhet, hogy az író szeretettel, kedvteléssel nézi maga alkotta szereplőjét.

„A *Boriskát* most is összeszidta az apja.

— Felületes ember a hadnagy — mentegeté magát —, sohasem lesz belőle generális.” (Krk. 36. 206. Egy modern kisasszony antik köntösben.) „... amint Kupeczkyvel meg a *Gyurival* tótul beszélgetének, minden élő lélek megfordult a csodálatos hangok hallatára...” (Krk. 7. 50.) — „De már akkor ment is a *Gyuri* végig a pap kertjén, letért a Magát Józsefék lucernására, megdobbant a szíve, onnan már meg lehetett látni a *Veronkát*...” (Uo. 194.) — „A *Gyuri* beszélt, elmondta egész életét.” (Uo. 195.)

Családiasan bensőséges hangvétel gyermek-szülő, valamint testvérek közvetlen kapcsolatára is gyakran utal: [Gyerekszereplő mondja nővérééről:] „— Én tudom, mit szeretne legjobban az *Ilonka*. Én megírom a levelet a Jézuskának.” (Krk. 36. 30. Kinek mi kell ajándékba?)

[Testvéreire büszke férfi mondja, kedves nagytájjal:]

„— A *Mihály*? — mondá. A *Mihály* tengerész Szegeden.

— Hát a *Károly*?

— A *Károly*? A *Károly* csizmadia passzióbul.”

(Krk. 67. 39. Miből teremnek a virágok?)

„Eredj, mondd meg a *Matykonak*, álljon ki a kapu elé, várja be a *Gyurit*, hogy behozza a táskáját.” (Krk. 7. 61.) — „— Hát nem látja, hogy a *Veronka* elveszett?” (Krk. 7. 191.)

Máskor a közvetlen családiasság hangjába kérdés is vegyül, s ezzel a beszélő komikussá, kisebb vagy nagyobb mértékben ellenszenvessé válik: „... még tán báróságot is vehet. Báró Gregorics Gáspár! Hm, nem is rossz! A *Minka* pedig baronesz lesz.” (Krk. 7. 76.)

„— Ez a kisebbik, a *Tinka* — folytatá a kocsmáros — a másik, aki most nyilván a konyhában van, még ennél is csinosabb.” (Krk. 20. 206.)

„... gazdag ember jelentkezik, ejh, hiszen elég vagyona van *a Katának*, nem szükség magát eladnia...” (Uo. 221.)

A következő szövegekben a családiasság inkább családi-rokoni befentességet jelent: „De amikor azt mondja nekem *a Feri öcsém*, hogy a világért se mutassam még be...” (Uo. 157.)

Kedveskedés, az említett személy iránt érzett szeretet fejeződik ki a következő szövegrészekben. A beszélők gyerekeket, fiatal lányokat említenek ilyen módon. „No, te ugyan elérted, ami után vágyakoztál: aranyat kerestél teljes életedben, s íme, meg is van a nagy darab, igazi arany, *a — Krisztinka...*” (R.—Fr. 16. Az arany kisasszony.)

„— Nini, *a Bohuska*, meg a...”

A Bohuska, meg a bátyja...” (Uo. 21.)

„— *A Milikének* igazi kincs lesz az öreg — vágott közbe élénken Pali bácsi.” (Krk. 36. 167. A dzsentrifészek.)

„... kapott rajta Mravucsánné, szélesen előadva a macska históriáját, aki miatt nem mert *a Veronka* este levetközni.” (Krk. 7. 157.)

Előbeszédyszerű, kedves, mesélő hangú írói közlésekben is előfordul a családias meghatottságból eredő névelős személynév: „A derék »Csákó«-nak (mert ez a neve a tehénnek) nagyon örülnek a családban. A papné kis lánykái, *a Kriska* és... nem tudom biz én már, hogy hitták a másikat, elmennek megnézni a legelőre...” (Krk. 36. 25. Megint megkerült a Csákó.)

A meghatottság kifejezésébe tragikus színek is keveredhetnek: „... megbecsülik, megtisztelik, maga az úr is szívesen cserél vele parolát, csak jöjjön el minél előbb, mert már *a Terka* nem mer elmenni többé.” (R.—Fr. 154. Az a pogány Filcsik.) — „Hát iszen nem lehet égbe kiáltóbb kegyetlenség, mint amit a saját egyetlen gyermekével tett: *a Terkával*.” (Uo. 152.)

Bizalmas stíluszintet képviselnek azok a szövegek, amelyekben az író — a közvetlen hangú társalgás stílusának megfelelően — felhasznál olyan nyelvi formákat is, amelyeket a választékos, hivatalos vagy emelkedett stílus kerül. Az ilyen szövegekben is gyakori Mikszáthnál a határozott névelős személynév.

A teljes vagy becézett névelős keresztnévvel illetett személy rendszerint fiatal nő, fiú, gyermek; ha felnőtt, családtag vagy cseléd:

„— Talán haragszol, hogy *a Miklóst* elhoztam?” (R.—Fr. 21. Az arany kisasszony.)

„— Ne menjék soha az égbe, ha nem azt vitte *a Jónás* az utolsó útjára.” (Krk. 7. 105.)

„— Lehetetlen — hebegte. — Csak talán nem *a Boldizsár*?

— De éppen *a Boldizsár*. (Uo. 80.)

„Közből *a Hanka* jött jelenteni, hogy sehol se találják.” (Uo. 190.) „Amilyen pirulós, szégyenlős, hisz gyerek még *a Magda*, bizony csoda esett, hogy úgy egyszerre rákapott a kúthoz való járásra.” (R.—Fr. 217. Hova lett Gál Magda?)

„— Kedves vendégünk elhál a kis kék szobában *a Marcsával*.

A Marcsával? — akartam fölkiáltani önkéntelenül, de Csukay úr megelőzött, megütődő hangon közbeszólva:

— Hogyan? Hát *a Marcsa* itthon van?” (Krk. 36. 107. *A Marcsa* öcsém.)

Kivételesen még uralkodó említésekor is megüti ezt a bizalmas hangot: „Ezeket az edényeket Teleki Mihály uram kapta valamikor *a Leopoldus császártól*.” (Krk. 67. 12. *A Tiszáék ezüstneműi*.)

Családi név vagy kételemes (családi és utó-) név előtt kifejezhet kárörömet: „És hát mi baja *a Homlódynénak*? Görcsök? Ugy kell neki...” (Krk. 21. 180.); Családtagok (férj-feleség), barátok kapcsolatában fesztelenséget:

„— Oh istenem, igaz-e, amit hallottam? *A Mravucsán* mondja, hogy a mi vendégeink lesznek.” (Krk. 7. 126.) „Szülőfaluja rétjein pillangót kergetett, fészket szedett, ürgét öntött pajkos leány- s fiúpajtásokkal, össze is kaptak *a Szabó Palival*.” (Krk. 7. 17.) „... elkezdte egyenkint sorba hajigálni a kártyákat a paplan zöld selyem felületére, miközben egyre a megboldogult Panity Lacival és *a Siroky Miskával* beszélgetett.” (Krk. 36. 83. *Intra dominium*.)

A bizalmas, könnyed hang eredhet abból az érzésből is, hogy egy rétegbe vagy egy testületbe (pl. a képviselők közé) tartozó személyekről van szó: „... nemeslányt vett feleségül a vinnyi kurta nemesek közül, *a Csató Veronikát*.” (Krk. 36. 188. *A nagy emberbarát*.) — „Hát biz ahhoz elmenne *a Krikovszky Katka* is, pedig a legszebb lány a városban; két kézzel kapna utána *a Hupka Matild*, pedig ugyancsak rátartós, gúnyoros jószág. Sőt, talán *a Biky Mariska* se adna neki kosarat, pedig nemes leány.” (Krk. 7. 86.)

„Fölnyitod a reggelid mellé [a lapot], és felkiáltasz: »Ah, ni, *a Kamuti Miska* megérkezett!« A másik lapra fordítasz: »Ohó, már *a Csetei Feri* is itt van!«” (Krk. 36. 170. *A dzsentrifészek*.) „... nem láttátok, ki ment be most az ajtón? Az a bizonyos *a Miletics Szvetozár*.” (Krk. 67. 154. *A T. Házból*.)

A miniszterelnök említésében is a bizalmasságnak ez a változata érezhető: „Hanem *a Tisza Kálmán*, szó ami szó, szépen ruházkodik.” (Krk. 36. 92. *Falusi vendégek*.) — „Beszéltek azzal a hatalmas miniszterrel, *a Tisza Kálmánnal*...” (Krk. 67. 8. *A csángók*.)

Nem létező személyek (mondai alakok, szentek) nevének névelős említésekor a közvetlenség a tanulatlan ember naivitásából adódik, pl.: „Kővé változzon át mindjárt, ha nem úgy van (már tudniillik Adameczné mondja), hogy *a Szűz Mária* maga eresztette le azt a szerszámot az árva védelmére.” (Krk. 7. 24.) — „— Akármilyen legyek — mondotta az egyházi (ő látta úgy, kalap nélkül) —, ha nem úgy nézett ki, mint a templomi képek közt *a Szent Péter*.” (Uo. 25.) — „Hát persze, hogy *a Szent Péter* volt! Miért is ne volna?” (Uo.); máskor indulatoság magyarázza a társalgási nyelvi formát: „A ló itt elkedvetlenedik, látván a cirkunstan-ciákat, *a Herkópáternek* se nő meg...” (Uo. 122.) — „Gregorics Gáspár gúnyolódva nevetett a Matyko szeme közé:

— Olyan vagy, mint *a »Nemtudom János«* a mesében.” (Uo. 72.)

Fölényes stílus, f e n n h é j á z ó hang arról árulkodhat, hogy az író nem becsüli sokra az emlegetett személyt: „A *Gyengő Józsi* is csak olyan könnyű gavallér...” (Krk. 21. 125.)

Szereplő is említ személyt ilyen hangnemben: „— Az a bizonyos, a *Prepelicza András* lesz. Annak a bajusza tette meg azt a nevezetes tréfát, hogy fölszaladt az orra tetejére.” (Krk. 7. 72.)

Abból is adódhat a lenéző hang, hogy a beszélő nagyon biztosnak érzi magát valamilyen dolgában:

„— Semmi az — felelte Sztolarik úr —, majd megveszi negyvennyolcért a *Gregorics Gáspár*.” (Uo. 83.)

Az említett szereplő társadalmi szempontból a beszélőnél alacsonyabb rétegbe tartozik (alkalmazottakat, cselédek említenek így): „Edd meg a *Bubenykodat!*” (Krk. 21. 167.) — „Ki a *Bubenyk?*” (Krk. 20. 72.) — „Ezt is a *Malinka* csinálta.” (Uo. 145.) — „Hát a *Malinka* adta oda neki.” (Uo. 149.)

Van rá példa, hogy a hangvételt nem az említett szereplő iránti, hanem a beszéd társ vagy a helyzet iránt érzett fölény teszi megokolttá: „Vidáman toppant be Noszty Feri azzal a szóval, hogy jachtot vett Mari számára.

— No, süsd meg — szaladt ki a szó a nyers Leviczky Jánosból.

— A jachtot?

— A jachtot is, a *Maridat is*.” (Krk. 21. 160.)

„— Van a *Veronkának* olyan hozománya, hogy egy grófnőnek is elég lenne, de azt sem a tisztelendő úr nem tudja, sem ő maga.” (Krk. 7. 178.)

A g ú n y o s hang sokszor a szereplő ellenszenvenességére utal: „A *Gáspár* fiskális volt és bőbeszédű ember, dehogy bírt volna vele az Ancsura.” (Krk. 7. 64.), még gyakrabban a pletykálkodás stílusát ábrázolja vele: „Azelőtt is, beszéltek, némelykor a mezőn eltűnt a *Gongolyné* a rozsokba, aztán kis vártatva valahonnan csak előbukkant Srankó, és az is eltűnt a rozsokba.” (Uo. 30.) „Azt mondják, hogy a szentmise alatt odahajolt a *Tornyos Istvánnéhoz*... egy szép zahorai menyecske... és megcsókolta a nyakát.” (Krk. 36. 85. Intra dominium.) — „... a keresztyerekből lett a legnagyobb magyar király. Rossz nyelvek ugyan azt állítják, hogy Kopereczkyné nem a *Lajos gyerekek* volt a keresztanya, hanem csak az Endréé, aki aztán a Nápolyi Johanna gonosz körmei közé került.” (Krk. 20. 76.)

Nem szabad említés nélkül hagyni az olyan szövegeket sem, amelyek az említett stílusárnyalatok szerint azért nem lehet minősíteni, mert a szereplőkben kialakult érzelmek, indulatok többféleségének megfelelően a stílus is kettősséget mutat, s így kelt — leggyakrabban — humoros hatást: f a m i l i á r i s és r i d e g: „... mivel a *Katinak* is szakasztott olyan haja van, a kettőt együtt megveszi jó pénzen.” (R.—Fr. 140. Péri lányok szép hajáról),

f a m i l i á r i s és m o d o r o s-ü n n e p é l y e s: „— Azon szív van itt, Stevo — kiáltá lelkesedve —, itt találtam meg, a *Krisztina* az; ő csüggni fog rajtam, ő az enyém leend, ha nekem adod.” (Uo. 20. Az arany kisasszony.)

a népnyelvi, nyelvjárási névelőkitétellel és a paraszti családnévvel meghökkentő kontrasztot alkot az utónév idegen alakja; a szereplő közönségességét, modoros finomkodását ábrázolja vele kedves humorral:

„— Én vagyok *a Kolompér Susanne*.

— No, ne ízéljen. Maga lenne a kis Zsuzsika?”

(Krk. 36. 94. A paraszt Zirzabella.)

3. Mikszáth szemében az egyik legfontosabb stílusalakító sajátosság a jó hangzás, az életszerűség, ezért mondatainak akkor is van belső numerozítása, mikor ezzel hangulati-érzelmi többletet nem akar ábrázolni.

A következőkben néhány olyan példát látunk, amelyekben a tartalom kifejezését árnyaltabbá teszi a ritmusosság — olykor szinte versszerűség —, s a névelő kitétele szükséges a ritmikus hatás eléréséhez.

A fölényes hangon, követelődzően előadott mondatokban, az utolsó-nak sajátos ritmusában népnyelvi, szinte nyelvjárási dallamot (hanglejtést) érzünk: „Hát annál inkább hozhatja, lelkem szent atyuskám, a pirosat, mert legalább nem ázik a drága jószág. Aztán megérdemli a szegény boldogultam. Nem volt ám az / érdemtelenebb / ember, mint *a / Gongolyné*.” (Krk. 7. 31.)

Szinte romantikus szenvedélyesség fűti a következő mondatot, s kényszeríti ritmusba: „A szeretete is / túlzott volt *a / Gyuri* iránt, a féltelme is / túlzott volt *a / Gyuri* miatt, / de ő erről / nem tehetett.” (Uo. 49.)

A következő, drámai sietséget kifejező mondatok ritmusát fokozza, hogy a névelős személynév ugyancsak névelős jelzett szónak értelmező jelzője.

„Az evezősök összenéztek, a fiatalabbik, *a Börcsök Jancsi* kezdte csizmáit lehúzni.

— Igazán nem tréfál az úr?” (Uo. 52.)

„... adj hamar tintát, papírost, egy sürgőnyt teszek fel a fiúnak, *a Gyurinak*, hogy rögtön jöjjön haza. A gyereket bevárom. Igen, bevárom.” (Uo. 56.)

Harag, irigységből eredő indulatosság kifejezésére szolgál a ritmusos, szaggatott előadásmód:

„— Mennykő nagy / stréber *a / Wibra Gyuri*. Sokat akar, valami nagyon sokat akar.” (Uo. 87.)

„A jó palócok” balladás hangjának, költőiségének elengedhetetlen tartozéka a versritmus:

„Még észre sem vette, / csak *a Gyurit* nézte, / csak *a Gyurit* látta, / lilium két arcán / a csókját érezte.” (R. — Fr. 221. Hova lett Gál Magda?)

Még a címek — nagyon kifejező, balladaian hangulatkelző címek — ritmusának kialakításában is szerepe van a névelőnek, de itt inkább hiányának: *Bede Anna* tartozása — *Péri lányok szép hajáról* — *Hova lett Gál Magda?* Tragikus eseményeket és hangvételt sejtető címek ezek. Névelővel lassúbb menetűek, laposak volnának (*a Péri lányok, a Gál Magda*).

A felsorakoztatott példákból talán le lehet vonni néhány következtetést.

Mikszáth névelőhasználatát inkább beszélt köznyelvi — részben regionális köznyelvi — eredetű, mint nyelvjárási. A megvizsgált kötetekben csak ritkán találok olyan szövegekkel, amelyek nyelvjárási jellegűek, s a határozott névelő a személynév előtt a tájnyelvi színezetet erősíti bennük. Az idézett néhány példa a három elbeszéléskötetnek paraszti környezetben játszódó novelláiból való, s a névelő családi név vagy kételemes név előtt áll. Humoros, népi, népies előadásmódot utánoz a Szent Péter esernyője idézett részlete, ebben már az utónévhez, sőt becézett változatához kapcsolódik a névelő.

A családi hangvételű szövegekben mindig utónév szerepel névelősen, sokszor becézett változatban. Az ide vonatkozó példák legtöbbször a Szent Péter esernyőjéből valók, s az egyetlen idézet, amelyet A Noszty fiú esete Tóth Marival című regényből vettem, igazán nem a bensőséges, meleg családiasságot képviseli, hanem az érdek közössége, a megszokás következtében kialakult kapcsolatot.

A bizalmas, fölényes, gúnyos minősítést nyert szövegekben ismét szaporodik a családi nevek, a kételemes nevek névelős formája. És szaporodnak az élesebb, bírálóbb hangú művekből kiemelt példák. A bizalmas hangvételt még mindig a Szent Péter esernyője képviseli legnagyobb mennyiségben, de már a politikai károlatok, cikkek is belépnek a sorba, s a fölényes hangvételű beszédre legtöbb példát — hatot — a Noszty-regény fennhéjázó modorú dzsentrizmus szereplőitől idézhettem. A gúnyos minősítésű példák előfordulásában kevésbé jellemző a szereplő, a név milyensége; a gúny az író nagyon is észrevehető szubjektív magatartásából ered.

A károlatokban, cikkekben van néhány olyan személynév, amelyet névelősen használ Mikszáth, de kizárólag bizalmas hang érzékeltetésekor. Feltűnően ritka a névelős személynév a Noszty-regényben is, míg a korai novellákban és a legkedélyesebb hangú regényben, a Szent Péter esernyőjében igen gyakori. Úgy látszik, ezt a nyelvi eszközt az író a népies és a könnyedebb hangvételhez illőnek érezte.

Azt mutatja tehát ennek az apró nyelvi jelenségnek a vizsgálata, hogy Mikszáth stílusának, hangvételének egységén belül mégis milyen nagy szerep jut a változatosságnak.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] *Bencédy—Fábián—Rácz—Velcsovne*: A mai magyar nyelv. Bp. 1968. 73. 1., *Terestyéni* (szerk.): Nyelvtan, stílus, szónoklás Bp., 1960. 359. 1., *Nagy J. Béla*: A Péter tyúkjá MNy. 55: 265. stb.
- [2] Magyar nyelvhelyesség Bp., 1967. 280: *Imre Samu*: Az egyszerű mondat vizsgálata II.
- [3] *Bencédy—Fábián—Rácz—Velcsovne*: i. m. 73., ÉrtSz. I. 5.
- [4] *Grétsy László*: Tegyük-e névelőt a birtokosjelzőként álló családnevek elé? MNy. LIV. 360—4. — *Nagy J. Béla*: A Péter tyúkjá MNy. LV. 265.
- [5] A mai magyar nyelv rendszere I. 272.
- [6] *Bencédy—Rácz—Fábián—Velcsovne*: i. m. 73. A kiemelés tőlem. R. R.
- [7] *Simonyi*: Helyes magyarság, Bp., 1914. 94. 1.

- [8] Réger Béla—Kovács Márton: Névmutatós személynevek. Nyr. 34: 27—34., Grétsy László: MNy. LIV. 360—4., Lőrincze Lajos: Édes anyanyelvünk, Bp., 1961. 335. l. A személynevek előtti névelőről stb.
- [9] Magyar Nyelvőr XXXV. 34. l. Gácsér Gyula közlése, idézi Grétsy i. m., — Horváth Endre: A bakonyalji nyelvjárás, Nyelvészeti Füzetek 34. Bp., 1906. 30. 142—3. l. — Népnyelvi szövegmutatványok, Debrecen, 1941.: 35. l. Keresztes Kálmán ormánsági szövegei. — Magyar nyelvjárások XII. Debrecen, 1966. 193—209.: Balogh Lajos, Lőrincze Lajos és Gyenge Imre gyűjtése stb.
- [10] Erdős Dezső példája a Háromszék megyei Zabola községből, Nyr. 34: 33, idézi Grétsy László i. m.
- [11] Kálmán Béla: Nyelvjárásaink. Bp., 196. 82. l. Szövegmutatvány Alsócsitárról, Nyitra mellett, Csehszlovákia.
- [12] Magyar Nyelvjárások V., Bp., 1959. 197. l. Palóc szövegek (Egyházasbást, Perred). Közli: Kovács István.
- [13] Idézi Nagy J. Béla, MNy. 55: 266.
- [14] Nyelvművelő levelek (Bp., 1964. 280. sz.).
- [15] I. m. 73. l.
- [16] I. m. I. 271—272.
- [17] Szerkesztői hozzáfűzés Grétsy László cikkéhez. MNy. LIV. 365.
- [18] „A jó palócok” és a „Tót atyafiak” című köteteknek Révai—Franklin-féle (Bp., é. n.) kiadását használtam, az idézetek után a szövegben a következő jelzést írom: R.—Fr., lapszám, a novella címe. A többi művet a kritikai kiadás kötetei alapján dolgoztam fel. Jelzésük: Krk., kötetszám, lapszám; ha elbeszélésről, cikkről vagy karcolatról van szó, azoknak a címét is odairom. A kötetek: Cikkek és karcolatok. Krk., 67. — Elbeszélések. Krk. 36. — Szent Péter esernyője. Krk., 7. — A Noszty fiú esete Tóth Marival. Krk., 20—21.
- [19] L. Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Bp., 1963. 353—9. 368. stb.
- [20] Kovalovszky Miklós hozzászólása a pécsi nyelvművelő konferencián. Anyanyelvi műveltségünk. Bp., 1960. 251.
- [21] Bárczi: Nyelvjárás és irodalmi stílus. Stilisztikai tanulmányok Bp., 1961. 82. l. A szerző Czine Mihálynak az Irodalomtörténetben megjelent cikkére hivatkozik (46: 215.).
- [22] L. pl. Herczeg Gyula: Móricz Zsigmond stílusa. Stilisztikai tanulmányok. Bp., 1961. 240—330.